

ԴՄԻՏՐԻ ԼԻԽԱԶՈՎ

ՍՆԱԿՈՒՅԹԻ ԲՆԱԿԱՆՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ¹

Բնապահպանությունն² իբրեւ գիտություն. Բնապահպանությունը, եթե դատենք ըստ անվան, գիտություն է: Մինչդեռ անվան կիրառման եղանակը բոլորովին այլ է. ասում են՝ «տվյալ շրջանում բնապահպանությունը լավ կամ վատ վիճակում է», «բնապահպանական աղետ», «բնապահպանական իրադրություն» եւ այլն: Բնապահպաններն իրենց աշխատանքի բնույթով նման են հրշեջների. նրանք ժամանում են, որպեսզի փրկեն, օգնեն, կարգավորեն եւ այլն:

Իրականում բնապահպանությունը պետք է գիտություն լինի ոչ միայն անվամբ: Այն պետք է ուսումնասիրի իրադրությունը նախքան իրավիճակի վատթարանալը կամ բարենպաստ մնալը:

Որո՞նք են բնապահպանության՝ իբրեւ գիտության խնդիրները: Բնապահպանությունն ուսումնասիրում է աշխարհն իբրեւ ամբողջություն: Այդ ուսումնասիրության նպատակն է՝ հնարավորինս օգնել երկրին, նրա «բժշկմանը», եւ երբ մարդն աշխարհում փոփոխություններ է կատարում, ապահովել նրա անվտանգությունը:

Ասում եմ «աշխարհ», քանի որ խոսքը կարող է լինել նաեւ բնության, նաեւ մարդու մասին: Աշխարհի ամբողջության եւ նպատակահարմարության գաղափարն ամփոփված է οἶκος (հուն.՝ «տուն») բառի մեջ: Որպես տուն կարող է ծառայել ինչպես բնությունը՝ կենդանի եւ «անկենդան», այնպես եւ երկրի այն մասը, որով մարդը շրջապատում է իրեն: Վերջին հասկացությունը պարզաբանումներ է պահանջում: Մարդը կառուցում է իր տունը՝ մշակույթը: Դրա մեջ մտնում են սովորույթներ, սովորություններ, զբաղմունքներ, այն ամենը, ինչ ստեղծում է իր շուրջ, ապրում նրա մեջ: Այդ ամենն անհրաժեշտորեն պետք է անվանել մշակույթ՝ բառի ամենալայն իմաստով՝ ներառելով նաեւ գիտությունը, տեխնիկան, կրոնը եւ

¹ Թարգմանությունը ըստ՝ Д. С. ЛИХАЧЕВ, Русская культура, Սանկտ Պետերբուրգ, 2000, էջ 91–101: Հեղինակի ծանոթագրությունները կնշվեն աստղանիշով:

² «էկոլոգիա» եզրը բոլոր տեղերում պայմանականորեն թարգմանված է բնապահպանություն:

այլն: Բնությունը եւ մշակույթը՝ որպէս օրգանական ամբողջութիւններ, հեշտորեն կարող են խաթարվել:

Թվում է՝ հետազոտութեան առարկան, այսինքն՝ բնութեան ամբողջական ուսումնասիրութիւնը, որը բնական կապերով փոխկապակցված է ամեն ինչի եւ ամեն բանի հետ, ինչ մարդը ստեղծել է եւ սեփական կամքով շրջապատել իրեն այդ ամենով (շրջապատել է ըստ իր գործունեութեան արդյունքների), այսպէս թէ այնպէս անվերջանալի է եւ նախօրոք ենթադրում է իր ուսումնասիրութեան անվերջանալիութիւնը:

Այնուամենայնիվ բնապահպանութիւնը, այս ամենով հանդերձ, հիմնվում է բնութեան մասին ունեցած իրական պատկերացումների վրա:

Աշխարհն ստեղծված է իբրեւ ամբողջութիւն, որի բազմակողմանի ներքին կապերը չի կարելի խախտել: Բոլոր կենսաբանական, բնախոսական, տիեզերաբանական կապերը, երկիր մոլորակը գոյութիւն ունեն, որպէսզի աշխարհը կարողանա գոյութիւն ունենալ իր կապերով՝ իր մեջ պահպանելով մարդու գոյութիւնը:

Այդուհանդերձ աշխարհում ամեն բան չէ, որ բացարձակ բարի եւ կատարյալ է: Շատ բան բարի չէ հենց մարդու մեջ:

Հետեւաբար բնապահպանութեան՝ իբրեւ գիտութեան նպատակը՝ հիմնված որոշակի փիլիսոփայութեան վրա, խիստ սահմանափակ ուղղումներ կատարելն է տարբեր մասնավոր հազվագեղ իրավիճակներում, երբ բնութիւնը «խալվել է»:

Դրանից է կախված ոչ միայն Տիեզերքի՝ որպէս ամբողջութեան պահպանումը, այլեւ մարդու՝ բնութեանը ցուցաբերած կանխարգելիչ օգնութիւնը, որովհետեւ նա է միակ էակը, ով կարող է խոսել եւ պաշտպանել բնութեան արժանապատիվ գոյութեան իրավունքը, իրավունքը բույսերի, կենդանիների, ձկների, լեռների, անտառների՝ իրենց ողջ գեղեցկութեամբ, որը եւս պաշտպանութեան կարիք ունի:

Այսպիսով՝ իմ հիմնական միտքն այն է, որ բնապահպանութիւնը գիտութիւն է (եւ ոչ թէ միայն գործնական աշխատանք)՝ հիմնված աշխարհի՝ որպէս օրգանական ամբողջութեան մասին իրական պատկերացումների վրա: Ժամանակին Վ. Ի. Վերնադսկին առաջարկել է «նոոսֆերա» հասկացութիւնը՝ նկատի ունենալով, որ մարդկային ազդեցութեան ոլորտը բնականութեան ազդեցութեան ոլորտն է (հուն. Noos՝ «բնականութիւն»): Պատմութիւնը, սակայն, մեծավ մասամբ վկայում է, որ բնութեան վրա կործանարար ազդեցութիւն թողնում են մարդկային

գործունեության ոչ խելամիտ քայլերը: Այդ պատճառով ես առաջարկեցի ավելի համեստ եզր՝ «Հոմոսֆերա»՝ շրջակա միջավայրի վրա մարդու ազդեցության եւ փոխգործունեության մի ոլորտ՝ ինչպես խելամիտ, այնպես էլ ոչ խելամիտ: Բնության, բնական պաշարների եւ մշակութային արժեքների ոչ խելամիտ ոչնչացման օրինակները չարժեք թվարկել: Նույնիսկ կարելի է ասել, որ այդ գործունեությունն ավելի է մեծանում, եւ եթե խելամիտ քայլեր չձեռնարկվեն այդ ուղղությամբ, ապա աշխարհին սպառնում է լիարժեք ոչնչացում: Այս ամենից ելնելով՝ ժամանակին մարդկային մշակույթի պահպանման համար առաջարկել էի մի զգույշ եզր՝ մշակույթի բնապահպանություն³, որն սկզբնապես որոշակի ընդդիմության հանդիպեց, սակայն ի վերջո ընդունվեց եւ լայն տարածում գտավ համաշխարհային գիտական եւ հրապարակախոսական մամուլում:

Բնապահպանությունը հայացք է աշխարհին՝ իբրեւ տան: Բնությունն այն տունն է, որտեղ ապրում է մարդը: Բայց մշակույթը նույնպես մարդու տունն է, ընդ որում, տուն, որն ստեղծում է մարդն ինքը: Այստեղ մտնում են ամենատարբեր երեւույթներ՝ նյութականորեն մարմնավորված ու մարմնավորված գաղափարների եւ հոգեւոր արժեքների տեսքով:

Մշակութային բնապահպանությունը եւ ճարտարապետության, եւ տարբեր արվեստների, այդ թվում եւ գրականության գործերն են, եւ մարդկության ողջ մշակութային ժառանգությունը: Դե՛ն նետեք մշակույթի բնապահպանության ոլորտից ինչ-որ բան, եւ մարդը կզրկվի իր «տան» մի մասից: Այդ պատճառով բնապահպանների հոգատարությունը պետք է տարածվի ոչ միայն բնության մեջ մարդու ունեցած պայմանների վրա, այլ նաեւ այն պայմանների, որոնցում մարդը գոյություն ունի իր ստեղծած մշակույթով: Մշակույթը կարող է լինել առավել կամ պակաս բարձր, կյանքի համար կարող է լինել առավել կամ պակաս հարմարավետ: Մեկը մյուսին չեն համընկնում, թեպետեւ առնչվում են: Սակայն առնչվում են միմյանց եւ բնության, եւ մշակույթի բնապահպանությունները, քանզի

³ * «Մշակույթի բնապահպանություն» եզրն առաջին անգամ կիրառել եմ արտասահմանյան մամուլում: Ռուսական հոդի վրա տե՛ս Դ. Ս. ԼԻՍԱՉՈՎ, Մշակույթի բնապահպանություն // Մոսկվա, 1979, №7, էջ 173–179. «Հայրենիքի հուշարձանները», Մ., 1980, №2, էջ 10–16. «Գիտելիքը ուժ է», 1982, №10, էջ 6, 3–11. «Ակումբը եւ գեղարվեստական ինքնագործունեությունը», 1984, №1, էջ 18–21: «Մշակույթի բնապահպանություն» եզրն օգտագործել եմ ավելի վաղ իմ բանավոր ելույթներում եւ առանձին հոդվածներում ու հարցազրույցներում: «Հոմոսֆերա» եզրն առաջին անգամ տպագիր մամուլում գործածել եմ 1984 թ., տե՛ս «Հոմոսֆերա» մեր օրերի եզրը» // «Огонек», 1984, №34, էջ 17–19:

մարդը չի ընդգրկմանում բնությանը, այլ նրա մի մասնիկն է: Այդ իսկ պատճառով մշակույթի եւ բնության բնապահպանությունները մեկ ամբողջություն են՝ հետազոտության հարմարավետության նպատակով միմյանցից տարբերվելով սոսկ պայմանականորեն:

Օրգանական չափազանց բարդ այդ միությունը բնորոշ է ոչ միայն բնությանը, այլեւ ամբողջապես մարդկային մշակույթին: Միասնությունը հաճախ խախտվում է ե՛ւ բնության, ե՛ւ մշակույթի մեջ, սակայն որպես մարդկային բնության ինչ-որ կատարյալ ձեւ՝ այն կա, եւ մարդուց է կախված նաեւ երկու նպատակների՝ մարդկայինի եւ բնութենականի միավորումը:

Սակայն նախեւառաջ՝ մշակույթի միասնության մասին: Ի տարբերություն բնության ամբողջականության՝ մշակույթի ամբողջականությունն ուսումնասիրվում է տարբեր տեսակի մշակույթի պատմությունների մեջ: Վաղուց հայտնի օրինակափություն է, որ առանձին մշակույթներ, փոխադրելով եւ առնչվելով ոչ միայն աշխարհագրական տարածության, այլ նաեւ պատմական ժամանակի մեջ, ձգտում են ինչ-որ՝ ոչ միշտ հասանելի միասնության: Տարբեր տեսակի հաղորդակցության միջոցների զարգացումը մեծացնում է մշակույթների միաձուլման հնարավորությունը (ոչ միշտ, սակայն առանց նշանակալի կորուստների), որոնցից այսպես թե այնպես փրկում են թանգարանները, գրադարանները, արխիվները կամ պարզապես հոգատար վերաբերմունքը հուշարձաններին, ինչը բնորոշ է իր անցյալը հարգող ազգերին եւ ուսյալ մարդկանց:

Ի դեպ, պետք է նշել, որ այսպես կոչված մշակույթի պատմությունները, որոնք ուսումնասիրում են մեկ ժողովրդի, մեկ մայրցամաքի կամ ամբողջ մարդկության մշակույթը, շատ կապեր, որոնք դուրս են մշակույթի մասին մեր արդի պատկերացումների նեղ շրջանակից, բաց են թողնում: Հատկապես այդպես է համամարդկային երեւույթների եւ ընդհանրապես այն ամենի դեպքում, ինչը դուրս է մեկ ազգի կամ ազգային խմբերի շրջանակներից:

Ուսումնասիրելով մշակույթի բնապահպանությունը՝ պետք է ուշադրություն դարձնել այն փաստին, որ բնապահպանական աղետներն ընդգրկում են մշակույթի չափազանց լայն ոլորտներ: Ահա մի քանի օրինակ. մշակութային արժեքների արտահանումը, դուրս բերումն իրենց միջավայրից, որը մատչելի էր մարդկանց այս կամ այն խմբին (պարզագույն օրինակը թանգարան, գրադարան եւ այլ վայրեր մուտք գործելու բարձր գինն է):

Մեր օրերում տեղի ունեցող բնապահպանական աղետների շարքին պետք է դասել ռուսաց լեզվի բառապաշարի աղքատացումը, ռուսերեն բառերի փոխարինումն օտար ծագման մենիմաստ բառերով, բարդ թվականների հոլովման անհետացմամբ, «մասին» կապի շահագործմամբ («намерение о...» («մտադրություն ինչ-որ բանի մասին...»), «идея о...» («գաղափար ինչ-որ բանի մասին...»), «рассмотрение о...» («գիտարկում ինչ-որ բանի մասին...»)) եւ այլն): Ումանց բանավոր խոսքից անհետացել են առածներն ու ասացվածքները, ուրիշներն այլեւս չեն կիրառում առանձին արտահայտություններ Կոիլովի առակներից կամ Գրիբոյեդովի «Նեկրից պատուհաս»-ից: Բնապահպանական աղետի գոտի կարող են դառնալ կինոն, թատրոնների խաղացանկը, մասամբ երաժշտությունը եւ այլն, եւ այլն:

Մշակույթի բնապահպանության ուսումնասիրությունը ենթակա են մշակույթի տարբեր ոլորտների, օրինակ՝ արվեստի եւ գիտության փոխհարաբերությունները՝ միմյանցից կախվածության, հասարակության մեջ նրանց հավասարաչափ զարգացման առումով: Գիտության ուսումնասիրության հիմքում ընկած է հասարակական (հումանիտար) գիտությունների եւ «բնական», «ճշգրիտ» (որոնց շարքին պատկանում են եւ որոշ հասարակական գիտություններ, օրինակ՝ լեզվաբանությունը) եւ «ոչ ճշգրիտ» (որոնց շարքին մասամբ դասվում են «բնականները», ինչպիսին աշխարհագրությունն է) գիտությունների փոխհարաբերությունները: Հատկապես հետաքրքիր է օրգանական միասնության ուսումնասիրությունը մարդկային վարքի առումով. սեռական ամոթխածության եւ մարմնական ամոթխածության անկում, ընդհանրապես ամոթխածության եւ անձնական հեղինակության նկատմամբ հետաքրքրության նվազում հանրության մեջ, ինչի հետեւանքով անհետանում են պատվի զգացումը, ազնվությունը, քառս է տիրում գիտության մեջ, տնտեսագիտության ոլորտում եւ այլն, եւ այլն:

Հարկ չկա խոսելու այն մասին, թե ինչ չափով է «մշակույթի բնապահպանությունը», որն ուսումնասիրում է մարդկային մշակույթի բոլոր բնագավառների օրգանական միասնությունն ու հավասարակշռությունը, հետաքրքրություն ներկայացնում մարդկային հասարակության բնականոն զարգացման, դաստիարակության որոշակի համակարգի ստեղծման, երկրում գտնվող միջնակարգ եւ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ճիշտ բաշխման եւ տարբեր կրթական եւ հատուկ գիտակարգերի շատ թե քիչ մտածված տեղորոշման համար:

Մշակույթի բնապահպանությունը սոսկ «մշակույթի հուշարձանների նկատմամբ հոգածությունը չէ», ինչպես որ մեծ մասամբ այժմ ընկալվում է, այն դժվարին եւ պատասխանատու գիտակարգ է՝ կոչված առաջնային դեր խաղալու պետությունների մշակութային քաղաքականության մեջ եւ մշակույթի բոլոր մասերի փոխհարաբերություններում եւ այդ ոլորտի հնարավոր բեկումներում:

Բնապահպանությունը բարոյական խնդիր է:

Բնապահպանության եւ բարոյականության միջեւ կապը, թվում է, ինքնըստինքյան հասկանալի է: Հիրավի, դա այդպես է, եւ, այդուհանդերձ, այն հիմնավոր լուսաբանում է պահանջում:

Մարդը մենակ է մնում անտառում, դաշտում: Նա կարող է վնաս պատճառել շրջակայքին, եւ միակ բանը, որը հետ է պահում նրան այդ քայլից (եթե իհարկե պահում է), բարոյականության գիտակցումն է, պատասխանատվության զգացումն ու խիղճը:

Սակայն ողջ մարդկությունը, իր ներկայիս գիտակցական վիճակով հանդերձ, նաեւ գոյություն ունի «բնության հետ ինքնին»: Արդյոք դա չի՞ նշանակում, որ մարդկության բարոյականությունից է կախված մարդկության վերաբերմունքը շրջակա աշխարհի եւ մասնավորապես բնության նկատմամբ: Բայց չէ՞ որ մեկ մարդու խիղճը, իր ողջ անորոշությունամբ հանդերձ, իրական է, իսկ ողջ մարդկության խիղճը՝ որպես մեկ ամբողջություն՝ վերացական:

Հետեւաբար ամեն ինչ այնքան պարզ չէ:

Ի. դարում բարոյագիտության դերը, ամենաբարոյական սկզբունքները չափազանց բարդացել են: Այսօր ընդհանրապես ոչ միայն բարոյական բարձր պատասխանատվություն է պահանջվում, այլեւ խիստ անհրաժեշտ է բարոյագիտական խնդիրների գիտա-կիրառական մշակում ամենատարբեր ոլորտներում:

Օրինակ՝ ուշադիր զննություն, սահմանում եւ ճշգրիտ ձեւակերպված կանոնների տեսքով եզրահանգումներ է պահանջում գիտական բարոյագիտությունը (էթիկան): Բարոյագիտություն՝ ոչ միայն գիտնականների միջեւ, դեկավարների եւ աշակերտների միջեւ, այլ նաեւ բարոյագիտություն՝ հարաբերությունների վարքականոն նախորդների հանդեպ, բարոյական գիտակցում՝ ինչ է նշանակում «նախորդ» այս կամ այն գիտական հայտնագործության մեջ: Օրինակ՝ գիտական գաղափարի, գիտական մոտեցման հեղինակային իրավունքի չափազանց բարդ հարցում: Մի շարք

գիտափորձերի նպատակներ եւ միջոցներ իրենց բարոյագիտական դիտարկումն են պահանջում, օրինակ՝ «գենային ճարտարապետության» ոլորտում (ցավով հիշում եմ «մարդկային հոգիների ճարտարապետներ» նշանավոր եզրը)։ Թույլատրելի է արդյոք պարարտանյութերի ստեղծումը, որը վնասակար է բնության եւ մարդու՝ սպառողի համար։

Ժամանակակից հանրությունը չի կարող գոյություն ունենալ առանց բարձր բարոյականության եւ մշակույթի. հատուկ ընդգծում եմ՝ «ժամանակակից»-ը։ Քանզի բարդ եւ ամենապատասխանատու գիտության շնորհիվ մեր աշխարհն ավելի շատ է ենթակա դարձել մարդու հնարավոր միջամտությանը։

Բոլոր ժամանակներում եւ ցանկացած հասարակության մեջ առանց մշակույթի բարոյականության չեն կարող գործել տնտեսագիտության, իրավաբանության եւ պատմության օրենքները (չէ՞ որ ցանկացած բռնապետի ի հայտ գալն արգելակում է հասարակության զարգացումը, թեեւ կարող է թվալ, որ «բարի բռնապետությունը» կարող է նրան «քշել» դեպի երջանիկ ապագա)։ Բարոյականությունն այն է, ինչ «բնակչությանը» վերածում է կարգավորված հանրության, հաշտեցնում է ազգային թշնամանքը, ստիպում «մեծ» ազգերին հաշվի նստել եւ հարգել «փոքրերի» (ավելի ճիշտ՝ փոքրաթիվների) շահերը։ Երկրի բարոյականությունն ամենահզոր միավորող ուժն է։ Ժամանակակից մարդու բարոյականության մասին նոր գիտություն է անհրաժեշտ։

Հնարավոր չէ պատկերացնել առողջ հանրություն՝ առանց կարեկցանքի, խղճահարության, գթասրտության, բարության եւ բարեգործության, առանց պատասխանատու հոգածության երեխաների, ծերերի, հիվանդների, թերաբեքություն ունեցողների եւ պարզապես աղքատների նկատմամբ։ Հանրությունը չի կարող գոյություն ունենալ առանց ունեւորների, գիտնականների, նկարիչների անշահախնդրության...

Ինչո՞վ են առաջնորդվում բարությունն ու անշահախնդրությունը։ Փառք ձեռք բերելու ցանկությամբ։ Սակայն այդ դեպքում արդեն չկա կամ շատ քիչ է անշահախնդրությունը, քանզի փառքը նույնպես շահ է...

Կարծում եմ՝ մենք լավ չգիտենք, թե ինչ է բարությունը։ Մեզ թվում է, թե բարությունը միայն տալիս է, սակայն այն նաեւ վերցնում է։ Երբ մարդ բարի գործ է անում, իրեն բավարարված ու երջանիկ է զգում եւ հոգեպես ավելի հարուստ դառնում։ Դա էլ հենց բարի արարքի «հոգեւոր վարձն է», «հոգեւոր շահը»։ Բացի այդ, բարի գործը ծառայում է

հանրության ու ընտանիքի խաղաղությանը: Պարզապես աշխատակազմին՝ «ձեռնարկության կադրերին», փոխարինելու է գալիս ընկերությունը (աշխատավորների, ծառայողների):

Թեմայի շուրջ կարելի է մտածողության հորիզոնն ընդարձակել, ցավոք, այս մասին շատ չեն խորհում:

Ես ցանկանում եմ վերադառնալ այն կետին, որից սկսել եմ. բարոյականությունը հատկապես պետք է ժամանակակից հանրությանը: Ինչո՞ւ: Իսկ չէ՞ որ մենք չենք նկատում, որ վերջին տասնամյակներում ապրում ենք մի յուրահատուկ աշխարհում: Մենք աննկատ վերածվել ենք ալլոպոլորակայինների: Մենք չենք փոխվել, փոխվել է մոլորակը, որտեղ ապրում ենք. դարձել է փոքր, գերբնակեցված եւ ծայրահեղորեն կախված մեզանից:

Իրականում գիտության աշխարհը, ի տարբերություն մի քանի տասնամյակ առաջ գոյություն ունեցածի, չափազանց բարդացել է: Յուրաքանչյուր գիտնականից պահանջվում է «հազար վոլտ լարման» բարոյականություն: Բավական է սխալ թույլ տալ փորձի մեջ, որը երբեմն արժի հարյուր հազար միլիոն դոլարի, եւ այդ սխալը թաքցնել, փաստերը նենգափոխել, գիտնականների ընկերությունը խախտել, որ «հօդս ցնդեն» գիտության մի ամբողջ ոլորտի եզրակացություններ կամ երկար ժամանակով կանգ առնեն: Նման փորձառություն ունենք Լիսենկոյի, Մառուի, Վիշենսկու օրինակներով: Հիշե՛ք պատերազմը կառավարման (կիբեռնետիկայի), ծագումնաբանության (գենետիկայի), աշխարհաբաղադրացիության (կոսմոպոլիտիզմի), ձեւապաշտության (ֆորմալիզմի) դեմ... Այսօր գիտության մեջ պետք են ոչ միայն պատիվ, ազնվություն՝ հավակնոտության, շողոքորթության, քծնանքի, խաբեության փոխարեն, այլ նաեւ զգուշություն, պարկեշտություն, ինչպես նաեւ եսիդ եւ քեզ պատկանող ամեն բանի լիարժեք գիտակցում:

Իսկ արդյունաբերության մեջ: Ավելի ու ավելի մեծ նշանակություն է տրվում որակին, ոչ թե քանակին. բետոնի, մետաղի, ձեռագործ իրերի որակը կլինի՝ «կյանքի բոլոր շրջաններինը», որոնք այլապես կարող են երազված դրախտի շրջաններից հանգիստ վերածվել դժոխքի շրջանների:

Իսկ պատմության մեջ, բժշկության մեջ, բանակո՞ւմ: Որքան բարոյական խնդիրներ է լուծում այսօր երթուղայինի վարորդը, ամբարտակ կառուցողը, նավթամուղ անցկացնողը, ԱէԿ աշխատակիցը...

Բոլորովին յուրահատուկ ոլորտ են միջպետական դիվանագիտությունը, բարոյական չափանիշները մշտապես բարձր մակարդակի վրա պահող «պայմանավորվող կողմերն» ու անհատ դիվանագետները:

Վերջին ժամանակներս իր ողջ սրությամբ է դրսևորվում ազգային փոխհարաբերությունների բարոյական կողմը՝ վերաբերմունքն այլ ազգերի մշակույթի եւ հուշարձանների, այդ թվում եւ տվյալ տարածքում անհետացածների հանդեպ: «Բարդացող բարոյագիտության» բնագավառում չափազանց մեծ է պետական պաշտոնյաների դերակատարությունը, նրանց տեղեկատվության հավաստիությունը, անթույլատրելիությունը՝ այսպես կոչված «վարչական խաբեություն», այսինքն՝ ստի, որի միջոցով ղեկավարները ձերբազատվում են իրենցից օգնություն խնդրողներից, առաջ են տանում իրենց ծրագրերը, նախագծերը, իրենց գաղափարների համար դրամական միջոցների տրամադրումը եւ այլն, եւ այլն:

Առավել բարդությամբ, պատասխանատվությամբ ու հուզականությամբ է առանձնանում մարդու վերաբերմունքը բնությանը՝ վերջինիս «համրություն» պատճառով: Եւ կրկին, այստեղ ամեն ինչ այնքան պարզ չէ, որքան թվում է: Ավելին՝ դեռ չի սկսվել կենդանի եւ «մեռած» բնության հանդեպ բարոյական վերաբերմունքի հարցի մշակումը: Անհրաժեշտ է մշակել բնապահպանության պարզ եւ բոլորի կողմից ընդունելի փիլիսոփայություն, որի վրա հենվելով՝ կձեւավորվի նաեւ բնապահպանության բարոյագիտությունը:

Ասում ենք «մարդն ու բնությունը», «մարդու վերաբերմունքը բնությանը», այսինքն՝ տարանջատում ենք մարդուն բնությունից: Իմ տեսանկյունից՝ դա խորապես սխալ է: Մարդը չի հակադրվում բնությանը, նա ինքը բնության անբաժանելի մասնիկն է: Բայց եթե «մասնիկն է», ապա ինչպիսի՞նչ Այստեղ մենք բախվում ենք մաքուր աշխարհայացքային խնդիրների եւ անհրաժեշտությանը՝ ընդունելու, որ աշխարհը, բացառությամբ ինչ-որ անհասկանալի մասի, հիմնված է բանականության վրա: Այսինքն՝ մենք պետք է ընդունենք աշխարհի բանական նախահիմքը: Գիտությունը տարբեր ճյուղերում ավելի ու ավելի է մոտենում այդ գաղափարին:

Աշխարհն է օրգանական ամբողջություն է: Ռուսական մշակույթի ոսկեդարում՝ Ի. Դարի վերջում եւ Ի. Դարի սկզբին, ամենակարեւոր փիլիսոփայական երկերից մեկը՝ Ն. Յ. Լոսկու աշխատությունը, այդպես էլ

կոչվում է՝ «Աշխարհը՝ իբրեւ օրգանական ամբողջություն» (1916): Այսօր, որպեսզի կարողանանք հիմնավորել բնապահպանության փիլիսոփայությունը, իսկ դրա հիման վրա՝ բնապահպանության բարոյագիտությունը, այս աշխատության աշխարհայացքային կողմը՝ իր բոլոր արժանիքներով հանդերձ, ցավոք, արդեն բավարար չէ: Անհրաժեշտ են առավել շատ, եւ որ գլխավորն է՝ թարմ տվյալներ, որպեսզի ականառու դառնա աշխարհում ողջ գոյություն ունեցողի փոխկապակցվածությունը:

Իմ պատկերացմամբ՝ առաջին հերթին անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հետեւյալին. կենդանի աշխարհի միլիոնավոր տարատեսակների մեջ՝ գազաններ, թռչուններ, միջատներ, բույսեր, մարդը միակն է, որ օժտված է բանականությամբ ու խոսքով: Դա մարդուն կոչում է խոսելու եւ պատասխանելու մոլորակի վրա գոյություն ունեցող ողջ կենդանական աշխարհի, բոլոր գոյերի, բուսական աշխարհի եւ անգամ, այսպես կոչված, «անկենդան» աշխարհի փոխարեն, որի պարագայում մենք չենք կարող մինչեւ վերջ համոզված լինել, թե «անկենդան» է:

Մարդը ոչ միայն բարոյապես է պատասխանատու ամեն կենդանիի եւ անկենդանի համար, որոնք զրկված են իմաստավոր, «խելացի» խոսքից (ոչ միայն զգացական ճիշերից), այլեւ բարոյագիտական տեսանկյունից պարտավոր է խոսել նրանց փոխարեն, պաշտպանել նրանց իրավունքներն ու շահերը:

Մարդը Տիեզերքի ինֆնագիտակցության կրողն է:

Ես արդեն վաղուց խոսում եմ այն մասին, որ մեր «տունը», որտեղ ապրում է մարդկությունը, բաղկացած է ոչ միայն բուսական համադրությունից (որի մեջ մտնում է նաեւ մարդը՝ իբրեւ բնության մի մասնիկ), այլ նաեւ մշակութային համադրությունից:

Մենք ապրում ենք պատմական հուշարձանների, արվեստի գործերի, գիտական հետազոտությունների արդյունքների, տեխնիկական ձեռքբերումների միջավայրում: Այդ պատճառով բնապահպանությունը, իմ կարծիքով, բաղկացած է երկու մասից՝ բնության պահպանություն եւ մշակույթի պահպանություն: Վերջինը նրանով է առավել կարեւոր, որ սերտորեն առնչվում է մարդու էությանը: Մարդը բնության մի մասն է, բայց նա նաեւ մասն է՝ հազարամյակներով ստեղծված մշակույթի:

Մարդկությունն ու բնությունն ընդհանուր առմամբ կարող են վերանալ ոչ միայն կենսաբանորեն՝ երկրի երեսից ջնջելով ամեն տեսակի կենդանի գոյություն, այլ նաեւ հոգեւոր առումով՝ մշակույթի ոչնչացմամբ:

Երկու պարագայում էլ կարող է գործել անխոհեմ ուժեղի իրավունքը, որն ստեղծում է անկայուն, վտանգավոր իրավիճակ:

Հոգեւորից զուրկ մարդկության եւ մշակույթից զուրկ բնության այսպիսի համադրումը լիովին հնարավոր է հոգեւորից զուրկ «վերաշինման տեխնիկայի» օգնությամբ: Ավելին՝ մենք արդեն իսկ գնում ենք այդ ճանապարհով՝ չնկատելով այդ ընթացքը:

Մարդ արարածը բնության մի մասնիկն է, եւ բնության մեջ «տիեզերքի ինքնագիտակցությունը» հանդիսացող հոգեւոր մարդու բացակայությունն անիմաստ է դարձնում ոչ միայն մարդու գոյությունը, այլ նաեւ երկրի երեսին գոյություն ունեցող ամեն բան, ողջ տիեզերքը... Իսկ այդպիսի գլխատված բնություն պահպանելն իմաստ չունի:

«Բնապահպանություն» անվան տակ նրա երկու մասերի՝ բնության պահպանության (ներառյալ մարդուն) եւ մշակույթի պահպանության (կրկին ներառյալ մարդուն) միավորումն առավել քան տրամաբանական է, որովհետեւ շատ հաճախ բնությունն ու մշակույթը տառապում են ընդհանուր պատճառներից: Ներկայացնեմ մի տարրական օրինակ. Պետերբուրգում տեղացող թթվային անձրեւները միաժամանակ ոչնչացնում են Ամառային այգում գտնվող Ժէ.—ԺԸ. դդ. մարմարյա արձաններն ու շրջակա ծառերը: Հետեւությունը մեկն է. Պետերբուրգի Ամառային այգին կարող է մեռնել եւ փաստացիորեն դանդաղ մեռնում է:

Եւ բնության, եւ մշակույթի նկատմամբ վերաբերմունքը պահանջում է բարոյականության ընդհանուր կանոններ, մարդու՝ բնության եւ մշակույթի մասը լինելու գիտակցում:

Պատմությունը բնության եւ մշակույթի խնդիրներին անդրադառնալու երեք փուլ է առանձնացնում: Առաջին փուլը, որը մենք անցել ենք, բռնի ուժով բնությունից խլելն է կենսականորեն ողջ անհրաժեշտը: Երկրորդ փուլը, որին մոտենում ենք, գիտակցված խլելու, «ետ նայելով», բայց նույնպես բռնության փուլ է, եւ երրորդ փուլ միգուցե կարող է լինել հեռավոր ապագայում. բնության եւ մշակույթի հանդեպ բռնության լիակատար դադարեցում եւ միասնական, ընդհանուր համակցություն:

Այս երեք փուլերը շատ համառոտ, սակայն բավականին պարզ նշված են Վլադիմիր Սոլովյովի «Բարու արդարացումը» մեծածավալ աշխատության մեջ: Այդ թեմային աշխատության մեջ նվիրված է ընդամենը մեկ էջ: Ինձ թույլ կտամ Սոլովյովի երկի այդ հատվածը մեջ բերել ամբողջությամբ: Նրա դրույթներն իմ գրածների հետ չեն համընկնում

շարադրանքի միայն սկզբնական հատվածում, փոխարենը չափազանց կարեւոր է եզրափակիչ հատվածը:

«...Երկու պայման, որոնց առկայությամբ հասարակական հարաբերությունները նյութական աշխատանքի շրջանում բարոյական են դառնում: Առաջին՝ ընդհանուր պայմանն այն է, որ տնտեսական գործունեության ոլորտը չառանձնանա եւ չհաստատվի որպէս ինքնուրույն, ինքնաճնշող: Երկրորդ պայմանն ավելի մասնագիտական է, այն է՝ արտադրությունն իրականացնել ոչ արտադրողների մարդկային արժանապատվության հաշվին, որպէսզի նրանցից եւ ոչ մէկը չդառնա միայն արտադրության գործիք, որպէսզի յուրաքանչյուրին ապահովեն արժանապատիվ գոյության եւ զարգացման նյութական միջոցներ: Առաջին պահանջը կրոնական բնույթ ունի. Մամոնային Աստծու փոխարեն չընդունել, չընդունել նյութական հարստությունն իբրեւ սեփական անձի բարօրություն եւ մարդկային գործունեության վերջնանպատակ, թեկուզ եւ տնտեսության ոլորտում. երկրորդը մարդասիրական պահանջ է. խղճալ տքնաջան աշխատողներին ու ծանրաբեռնվածներին եւ նրանց անշունչ իրերից ցածր չգնահատել: Այս երկուսին միանում է նաեւ երրորդ անհրաժեշտ պահանջը, որի վրա, ինչքան ինձ հայտնի է, դեռեւս ոչ ոք լուրջ ուշադրություն չի դարձրել գաղափարների այդ հաջորդականության մէջ: Նկատի ունեմ մարդու պարտականությունները՝ որպէս տնտեսական գործչի այն նույն նյութական բնության առնչությամբ, որն ինքը կոչված է մշակել այդ շրջանում: Այդ պարտականությունն ուղիղ նշված է աշխատանքի պատվիրանում. մշակել երկիրը, այսինքն՝ ծառայել երկրին (ընդգծումն իմն է.— Դ. Լ.): Մշակել երկիրը չի նշանակում շարաշահել, սպառել եւ քանդել այն, այլ բարեկարգել, ուժ ներարկել եւ կյանքի կոչել: Այսպիսով՝ ոչ միայն մեր մերձավորները, այլ նաեւ նյութական բնությունը չպետք է լինեն միայն տնտեսական արտադրության կամ շահագործման՝ տառապող եւ անտարբեր գործիք: Այն չկա ինքնին կամ առանձին վերցրած՝ մեր գործունեության նպատակի համար, սակայն իբրեւ հատուկ ինքնուրույն անդամ՝ մտնում է այդ նպատակի մէջ: Նրա ենթակա կարգավիճակը Աստվածության եւ մարդկության նկատմամբ չի դարձնում նրան իրավագուրկ. ընդհակառակը՝ նա իրավունք ունի ստանալու մեր օգնությունը՝ իր փոխակերպման եւ վսեմացման համար: Իրերն իրավունք չունեն, սակայն բնությունը կամ երկիրը պարզապէս իր չեն, այլ իրեղեն գոյություն, որին մենք կարող ենք, այդ իսկ պատճառով նաեւ պարտավոր ենք նպաստել շնչավորվելու:

Աշխատանքի նպատակը՝ նյութական բնության առումով, նրանից օգտվելը չէ իրեր եւ փող հայթայթելու համար, այլ հենց իր կատարելագործումը՝ իր մեջ մեռյալի կենդանացումը, իրեղենի ոգեղենացումը: Միջոցները (այս եւ հետագա ընդգծումները Վ. Ս. Սոլովյովին են) այստեղ չեն կարող ցույց տրվել, դրանք արվեստի լուծելիք խնդիրն են (հուն. techne բառի ամենալայն իմաստով): Սակայն նախեւառաջ կարեւոր է վերաբերմունքն ինքնին առարկայի նկատմամբ, ներքին տրամադրվածությունն ու դրանից բխող գործունեության ուղղությունը: Բնության հանդեպ սիրո բացակայությունը հանգեցնում է նրան, որ մեծապես բարդանում է բարոյական չափանիշների կիրառումը նյութական կյանքում»⁴:

Հետագայում Վ. Ս. Սոլովյովը մեկ անգամ եւս ընդգծում է անհրաժեշտությունն այն բանի, որ «մարդը, օգտվելով բնության հանդեպ իր ունեցած գերազանցությունից, չպետք է այն ծառայեցնի միայն իր օգտին, այլ այնպես անի, որ դա շահավետ լինի նաեւ հենց բնության համար՝ բարձրացնելով նրա դերակատարությունը»:

Ընդունելով, որ աշխարհն օրգանական միասնություն է, այնուամենայնիվ չենք կարող պնդել, որ այդ միասնությունն այնքան կատարյալ է, որ բարելավման կարիք չունի: Այս առումով, կարծում եմ, մարդուն օգնության պետք է գա ոչ միայն երկրի հանդեպ սերը, այլ նաեւ գիտությունը՝ իսկական գիտությունը, եւ ոչ թե գիտականակերպությունն ու գիտականակերպ որոշումները՝ հիմնված «պատասխանի տակ» հարմարեցված մտահանգումների եւ փաստերի վրա: Եւ այսպես՝

Երկրի, մայր հողի նկատմամբ վերաբերմունքը, այն, որ ունենին տոհմիկ գյուղացիները, եւ որը ոչ միայն բարեկեցիկ կյանքի, այլ նաեւ տոնախմբությունների հիմքն էր:

Վերաբերմունքը ծառերի հանդեպ, որոնց շահագործումը (մտածված անտառահատումը) պարտադիր պետք է ուղեկցվի ոչ միայն «լրացնող» տնկիներով, այլ նաեւ նշանակալիորեն ընդլայնված անտառազանգվածով՝ հաշվի առնելով նաեւ վերականգնվող եւ վերստեղծվող բնապատկերների գեղեցկությունը:

Վերաբերմունքը գետերի, լճերի, աղբյուրների, ընդհանրապես ջրի հանդեպ, որի դեպքում հաշվի է առնվում նաեւ նրանում եղած ողջ կենդանական աշխարհի շահը, ինչպես նաեւ բնության գեղեցկությունը:

⁴ В. С. СОЛОВЬЕВ, Собрание сочинений, т. VII, СПб., 1903, с. 359—360.

Վերաբերմունքը մշակույթի հուշարձանների (պատմական, ճարտարապետական, թանգարանային, գրադարանային, արխիվային եւ այլն)՝ որպես մեծագույն արժեքի նկատմամբ, որն արդարացնում է աշխարհի, տիեզերքի գոյությունը: Վերաբերմունքը սեփական տան հանդեպ...

Եւ այդպես շարունակ:

Այս ամենը պետք է կառուցվի բարոյականության, բնապահպանության որոշակի փիլիսոփայության, տիեզերքի ամբողջության գիտական հետազոտության, աշխարհի՝ իբրեւ օրգանական եւ բանական ամբողջության ընկալման վրա:

Մեր առջեւ հնագույն մշակույթների փորձն է, այդ թվում եւ հինուսական: Այն լիովին հագեցած էր բարոյական նախահիմքով: Մարդն իրեն զգում էր աշխարհի մի մասնիկը: Խրճիթի արեւելյան անկյունում գեղջուկը սրբապատկերներ էր կախում՝ արեւին ընդառաջ: Խրճիթը նաեւ տաճար էր: Եկեղեցական ծեսը մարդուն հիշեցնում էր պատմության մասին՝ իր այն ժամանակի ընկալմամբ: Մարդու կյանքն օժտված էր բարձրագույն իմաստով: Վերաբերմունքը երկիր-ստնտուի հանդեպ կրոնական էր. գեղջուկը խոստովանվում էր երկրին. «Մայր հող»: Հողը նրա համար սրբություն էր: Մարդը երկրպագում էր ջրհորներին եւ աղբյուրներին: Գետերի ափերին էին կատարվում նշանադրության արարողությունները: Գետի հոսքին էին վստահում հին սրբապատկերները՝ թողնելով, որ նրանք լողան ջրի հոսանքի ուղղությամբ: Գոյություն ունեին մեծարվող պուրակներ եւ ծառեր: Հոգեգալստյան տոնը ողջ կենդանի բնության տոնն էր. եկեղեցին զարդարում էին կեչու ճյուղերով, հատակին՝ փռում տերեւներ:

Դրականությունը բացառապես նվիրված էր բարոյականության եւ աշխարհայացքի հարցերին: Սիրելի գիրքը Վեցօրյան էր, որում փառաբանվում էր բնության մեջ կատարվող ամեն ինչի բանական լինելը: Բնությունը Վեցօրյայում նկարագրվում էր իբրեւ մեկ օրգանական ամբողջություն: Այն աշխարհի կառույցի բանական լինելուն նվիրված օրհներգ է:

Մարդկային գործունեության վերջնանպատակը աշխարհի կերպարանափոխումն է: Կերպարանափոխում ասելով պետք է հասկանալ արտաքին փոփոխություններ, այլ՝ աշխարհում տեղ գտած ամեն բանական նախահիմքի վերահանումը եւ այդ բանական նախահիմքի ազատագրումն իրեն խանգարող, այդ բանական նախահիմքին եւ նրա ինքնաարտահայտմանը հակասող շարից:

Քարի բանական նախահիմքը ճարտարապետական հրաշագեղ հուշարձանների համար շինարարական նյութ լինելն է: Հողի բանական նախահիմքը բուսականության մեջ է, նրանում՝ ծլարձակողի: Բուսականության բանական նախահիմքը Երկրին ծառայելն է՝ այն ծաղկած պարտեզի վերածելու համար, որի նախօրինակը դրախտն է: Եւ այդպես շարունակ:

Մարդկային գործունեության այդ նախօրինակը գեղարվեստական ստեղծագործությունն է: «Տեխնիկա» բառն ինքնին պատահական չէ, որ ծագում է հունարեն «արվեստ» բառից: Աշխարհը տեխնիկա-արվեստի կամ արվեստ-տեխնիկայի գործունեության արդյունքում պետք է ամբողջապես կատարյալ եւ կատարելապես ամբողջական դառնա՝ պահպանելով ողջ լավագույնը, որ եղել է իր մեջ, այսինքն՝ այն ամենը, ինչից բաղկացած է «միասնության բյուրեղը»:

Այդպիսին պետք է լինի մարդկային գործունեության կատարելությունը, եւ այդպիսին է տեխնիկայի վերջնական մեծ (իրական) նպատակը:

Մարդկությունը չի կարող ապրել այսրոպեական հոգսերով՝ առանց հստակ նպատակի առաջնորդության:

Թարգմանությունը՝
ԳԱՐԻԿ ՍՐԿ. ԿԱԴԵՅԱՆԻ
ԵՒ ԼԻԼԻԹ ԿԱԴԵՅԱՆԻ

